

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ОПИТУВАННЯ ГРОМАДЯН ЩОДО ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗМІН У ПОЛІТИЧНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ СФЕРАХ, СУДОВОЇ РЕФОРМИ ТА ПРОЦЕСУ ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

УЗАГАЛЬНЮЮЧІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ 2016 РОКУ ТА
ПОРІВНЯННЯ З ДАНИМИ ЗА 2015 РІК.

Контракт № AID-121-C-11-00002

Підготували: Сердюк О.В, Огай М.Ю.

21 липня 2016, Київ

Національне опитування громадян щодо демократичних змін у політичній та суспільній сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні виконано компанією GFK Ukraine за фінансової підтримки Проекту USAID «Справедливе правосуддя».

Головна мета дослідження - оцінити рівень обізнаності громадян та ставлення до люстрації державних службовців та суддів, рівень задовільності відповіддю держави на вимоги суспільства, сформовані в наслідок Революції гідності, рівень довіри громадян до держави та судової влади зокрема.

Опитування проведено двічі: у липні 2015 та травні-червні 2016 роках. Дані зібрані методом «face-to-face» інтерв'ю за місцем проживання респондента. В опитуванні представлені всі регіони України за винятком тимчасово окупованих територій і зон АТО. Вибірка є репрезентативною для населення країни віком 18 років і старші за основними демографічними характеристиками (вік, стать), а також за розміром населеного пункту та п'ятьма економіко-географічними регіонами (Північний, Західний, Центральний, Південний, Східний і м. Київ). Загальна кількість респондентів становить приблизно 2500 осіб (2359 осіб у 2015 році та 2609 осіб у 2016 році).

В даному документі представлено узагальнюючі результати дослідження 2016 року та здійснено порівняльний аналіз із даними опитування 2015 року за такими напрямками: сприйняття населенням соціально-економічних та політичних процесів в Україні, зокрема поінформованість та уявлення про сутність та процес очищення влади, сприйняття категорій посадовців, що підпадають під люстрацію. Значна увага приділена питанням здійснення процесу очищення судової влади, надано соціально-демографічну оцінку груп респондентів залежно від їх позиції щодо сприйняття люстрації. Сформульовано висновки та рекомендації за результатами дослідження.

Звіт підготовлено експертами Проекту USAID «Справедливе правосуддя» О.Сердюком та М.Огай¹.

Погляди авторів, викладені у даній публікації, не обов'язково відображають офіційну точку зору Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або Уряду Сполучених Штатів Америки.

¹Сердюк Олександр Васильович, д.ю.н., професор Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Огай Марина Юріївна, к.е.н., старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ (ЛЮСТРАЦІЇ) В УКРАЇНІ	4
1.1. Сприйняття населенням політичних та соціально-економічних процесів в Україні	4
1.2. Самооцінка обізнаності населення щодо люстрації (очищення влади).....	8
1.3. Уявлення про сутність та зміст процесу люстрації	9
1.4. Категорії посадовців, які мають бути звільнені у процесі люстрації.....	12
1.5. Уявлення про можливість винятків («застосування амністії») для осіб, які підлягають люстрації.....	13
РОЗДІЛ 2. ЛЮСТРАЦІЯ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ	15
2.1. Необхідність проведення люстраційної перевірки суддів та її способи.....	15
2.2. Хто має проводити люстраційну перевірку суддів?.....	16
2.3. Підстави та наслідки люстраційних заходів щодо суддів	17
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	19

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ (ЛЮСТРАЦІЇ) В УКРАЇНІ

1.1. Сприйняття населенням політичних та соціально-економічних процесів в Україні

Домінуючою позицією настроїв населення залишається схвильованість як долею країни, так і власною долею. Особливо чітко це проявляється в оцінках *рейтингу основних загроз* для розвитку суспільства. Опитування 2016 року показує, що ці загрози стосуються двох ключових чинників:

а) війна на Сході України і втрата контролю над частиною державної території (найбільшою загрозою цю обставину визнають 20% опитаних);

б) «стан українського правлячого політичного класу»: 30% визнають основною загрозою «корупцію вищих ешелонів влади»; 14% - «відсутність політичної волі щодо проведення реформ»; 13% - відсутність консенсусу політичних еліт щодо шляхів розвитку країни.

Порівняння результатів опитувань 2016 та 2015 років показує, що в **суспільних очікуваннях населення** не відбулось суттєвих змін - домінує *негативна стабільність зневіри та розчарувань*.

Очікували покращення матеріального становища своєї сім'ї 9% опитаних у 2016 році і 7% – у 2015 році (погіршення очікували 44% опитаних у 2016 році і 52% - у 2015 році). Аналогічні оцінки було отримано і щодо перспектив розвитку соціально-економічної ситуації в Україні загалом: у 2016 році очікували покращення - 10% опитаних, у 2015 році – 9% (погіршення у 2016 році очікували 41% опитаних; у 2015 році – 53%).

Загалом ці не надто оптимістичні очікування населення проявляються як незадоволення темпами виходу України з кризового стану. Разом з тим, дещо **сповільнилися темпи падіння життєвого рівня** населення: якщо у 2015 році 80% опитаних вказали на погіршення матеріального становища власної сім'ї, то у 2016 році - 60%. Очевидно, частково це пояснюється і соціально-психологічною адаптацією населення до нових суспільних реалій кризового стану суспільства.

На формування сприйняття поточної ситуації суттєвий вплив має ступінь реалізації **суспільних очікувань реформування суспільства**. Очевидно, переважна більшість населення визнає необхідність комплексних змін у суспільстві. Однак, дослідження фіксує суперечливість таких очікувань, а також невідповідність цих очікувань і реальності:

- Зменшується питома вага респондентів, що визнають проведення реальних демократичних реформ політичної системи – у 2015 році їх було 22% , у 2016 році – 18% (Близько 60% не погодилися з цим як у 2015 році, так і у 2016 році);
- Ще більш помітним є падіння віри у спроможність проведення економічних реформ. Так, у 2015 році проведення економічних реформ у відповідності до вимог суспільства визнавали 20% опитаних, у 2016 році – 15%.

- Критично сприймається стан реформування судової системи: у 2015 році 16% опитаних помітили ознаки змін, у 2016 році –13%. Зважаючи на те, що опитування 2016 року проходили на тлі ініціювання радикальних змін в судовій системі, наведений показник, скоріше за все, свідчить про несприйняття уповільненості та непослідовності реформування судової системи у попередні роки.

Зволікання з реформами чи їх гальмування в оцінках населення визнається однією з найбільш суттєвих проблем українського суспільства. Пояснення цьому базується на обставинах, оцінка значимості яких є близькими за результатами опитувань 2016 та 2015 років:

- Існування олігархічної економіки, яка прагне контролювати політичну систему, визнається ключовим чинником. В опитуванні 2016 року 70% опитаних визнавали «інтереси окремих фінансових груп та олігархів» основною перешкодою реформ (у 2015 році цей показник складав 76%);
- З попереднім чинником корелює «відсутність політичної волі щодо реформування країни», яку у 2016 році 70% опитаних визнали причиною гальмування реформ (в опитуванні 2015 року – 73%).
- «Фактор війни» не має ключового значення: менше половини опитаних (42 % - у 2016 році та 48 % - у 2015 році) визнали, що агресивні дії Росії і ситуація на Сході України можуть пояснити гальмування реформ.

Рівень довіри до суспільних інститутів залишається досить низьким, а його динаміка є достатньо суперечливою і не може свідчити про консолідацію суспільства (Табл.1).

Таблиця 1. Рівень довіри до суспільних інститутів
(частка відповідей «повністю довіряє» та «скоріше довіряє»), %

	2015 р.	2016 р.
Президент України	19	16
Верховна Рада України	8	10
Кабінет Міністрів України	9	10
Міністерство юстиції	6	10
Органи місцевого самоврядування	20	23
Поліція (2015 – міліція)	8	21
Прокуратура	6	11
Судова влада	5	10
Збройні сили України	45	47
Добровольчі батальйони	49	50
Волонтери	61	54

На основі даних Таблиці 1. можна зробити наступні висновки та узагальнення:

- Критично низьким і без ознак позитивної динаміки залишається рівень довіри до вищих органів влади (рівень довіри до Президента навіть дещо знизився: з 19% у 2015 році до 16% у 2016);
- Помітною є слабка тенденція підвищення довіри до суду та прокуратури (судовій владі довіряли 5% у 2015 році, у 2016 – 10%Ж прокуратурі

відповідно 6% та 11%), При цьому рівень недовіри до суду скоротився з 79% у 2015р. до 69% у 2016 році, а прокуратурі – з 77% до 61% відповідно. Це, може свідчити скоріше про суспільні очікування від розпочатих реформ цих інститутів, ніж про реальні зміни;

- Суттєво підвищився рівень довіри до нової поліції (з 8% у 2015 році до 21% у 2016), хоча залишається високим і рівень недовіри (37%), а також питома вага тих, хто ще не визначився;
- Стабільним залишається високий рівень довіри до інститутів, які в масовій свідомості асоціюються зі спротивом збройній агресії РФ (ЗСУ, добровольчі батальйони та волонтери);
- У 2016 році посилились регіональні відмінності. «*Особлива позиція*» населення Сходу проявляється все більш помітно: щодо окремих інститутів рівень недовіри в два рази перевищує середні значення для України. Досить несподіваними є оцінки Півдня, де фіксується підвищення рівня довіри навіть до вищих органів влади (наприклад, Кабінету Міністрів України довіряють 16% ; середні значення для України – 10%);
- Зростає зневіра в можливості української влади в найближчій перспективі («*наступні 12 місяців*») стати більш відповідальною та ефективною: у 2015 році в це вірили 11% опитаних, а у 2016 році – лише 7% ; більшість (в обох опитуваннях - 57% респондентів) були переконані у неможливості змін.

Сприйняття корупції. Для українського суспільства подолання корупції є проблемою стратегічного значення. Створення за останні роки сучасного антикорупційного законодавства та відповідної антикорупційної інфраструктури зміщує акценти у протидії корупції в бік формування «*нульової суспільної толерантності*» до корупції, за відсутності якої інституційні заходи не будуть мати успіху.

В опитуванні 2016 року було отримано такі дані щодо **рівня та мотивації «толерантності населення до корупції»:**

- Визнають корупцію прийнятною на підставі виправдання корупційних дій посадовців неналежним рівнем їх оплати - 5% опитаних;
- Сприймають корупцію як інструмент вирішення проблем неналежного урядування (спосіб подолати тяганину, тощо), тобто відносяться до прибічників «функціонального виправдання корупції» - 6% опитаних; Варто зазначити існування певних регіональних відмінностей: така модель толерантності більш представлена в Києві (10%) та на Півдні (13%);
- Визнають можливість існування «*дрібною корупцією*», тобто пов'язують можливість виправдання корупційних моделей поведінки за умови незначного розміру неправомірної вигоди – 9%. Варто відзначити відмінності у відповідній частці різних категорій населення: 13% - серед осіб у віці 18-29 років, 16% - серед студентів, 7%- серед пенсіонерів, а також залежність від матеріального становища: чим воно вище, тим більше виправдовують: так серед населення з низьким рівнем матеріального забезпечення «*дрібну корупцію*» виправдовують лише 3%;
- Майже чверть опитаних (23%) визнають можливість корупції як «*виняткового випадку*», що фактично є прихованою і досить небажаною для демократичного суспільства формою толерантності до корупції,

оскільки вона базується на подвійному стандарті оцінки. При цьому така модель толерантності характерна майже для третини опитаних на Заході (31%). За соціально-економічними ознаками, лише до 19% опитаних осіб у віці старше за 60 років визнають корупцію виправданою; більшою мірою визнають можливість «виняткового випадку» особи з вищим рівнем доходу (34% - серед тих, кому *«Вистачає на харчування, одяг, взуття, дорогі покупки. Для таких покупок як машина, квартира необхідно заощадити або позичити»*).

- Чітку позицію неприйнятності корупційної моделі поведінки декларують 50% опитаних. В регіональному розрізі найбільше така позиція поширена на Півночі (67%), а також серед осіб старшого віку та населення з низьким рівнем доходу населення.

У зв'язку з використанням відмінних методологічних підходів, результати даного дослідження досить складно порівнювати з даними аналогічних опитувань, які проводились в Україні за останні 15 років.² Однак, складається загальне враження, що в Україні суттєво **не змінюється рівень толерантності до корупції (тобто не лише негативної оцінки але й відмови від корупційних моделей поведінки)**, зниження якого є одним з ключових індикаторів успішності державної антикорупційної політики.

Разом з тим, спостерігається **тенденція поступового ослаблення стереотипів негативної оцінки «викривачів корупції» та неприйнятності викриття корупції як способу поведінки**. В дослідженнях 2004-2014 років вже фіксувались деякі ознаки зміни ставлення населення до можливості викриття корупції шляхом повідомлення.³

Опитування 2016 року дозволяє зробити наступні висновки:

- 15% опитаних заявляють, що вони готові *«за будь-яких умов»* повідомити про факти корупції. Ніколи раніше в українських дослідженнях не фіксувався такий високий показник. В переважній більшості (83,5%) - це респонденти, які дуже негативно ставляться до корупції у повсякденному житті і вважають її великою перепорою для ефективного розвитку України. Також можна додати, що серед зазначених 15% респондентів - це більшою мірою чоловіки, населення з вищою освітою. особи у віці старше 70 років, пенсіонери за соціальним статусом;
- Майже третина опитаних (30%) за наявності чітких гарантій власної безпеки також готові повідомляти про випадки корупції – таку відповідь надали респонденти, які «загалом негативно» або «дуже негативно» ставляться до корупції у повсякденному житті (83,1%);
- 22% опитаних не мають чіткої позиції, посилаючись на *«конкретну ситуацію та наявність порушення власних прав як обов'язкової умови»* - таку думку висловили переважно особи, які толерантно ставляться до корупції і переконані, що в певних ситуаціях корупційні дії можуть бути виправдані (65,4%);
- 19% дотримуються чіткої позиції неприйнятності самого факту «повідомлення» - це більшою мірою жінки, частіше ті, хто немає вищої освіти

² Корупція в Україні 2015. (Електронний ресурс) – режим доступу http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf

³ Ставлення до добросовісних інформаторів. Аналітичний звіт. (електронний ресурс) –режим доступу http://iahr.com.ua/files/works_docs/120.pdf

(їх частка серед зазначених 19% є значимо більшою, порівняно з розподілом по країні в цілому).

Однак, не слід перебільшувати значення цих результатів та екстраполювати їх на реальну поведінку населення. Дослідження показують, що серед тих, хто потрапляв в реальні ситуації «корупційного ризику» (наприклад, ситуації вимагання хабарів) лише не більше 2-5 % (в залежності від ситуацій) дійсно ставали викривачами корупції.⁴ Тому значення даних цього опитування скоріше слід сприймати як індикатор зростання антикорупційного потенціалу населення, його спроможності займати більш активну позицію у протидії корупції. А це потребує зміцнення інституційних механізмів мотивації, заохочення, захисту викривачів.

Сприйняття геополітичного вектору розвитку України є показовим для розуміння загальних настроїв населення. Динаміка цих оцінок за останній рік є неоднозначною:

- Загалом у суспільних настроях фіксується домінування «європейського вектору розвитку» (*«Україна має приєднатись до ЄС»* так вважають 57% опитаних, і лише 22% - не погоджуються з цим). Водночас, є до певної міри **негативні тенденції**: за рік кількість прибічників *«європейського вибору»* зменшилась на 3 % (у 2015 році їх було 60%); найбільш суттєвим таке *«розчарування»* було на Заході (відповідний показник зменшився з 87% у 2015 році до 78% у 2016 році) та на Сході (у 2015 році – 34% , у 2016 році – 23% при 44% тих, хто взагалі не поділяє «європейський вибір», хоча у 2015 році вони склали 27%).
- Ставлення до **членства в НАТО** є більш складним: скептицизм та недовіра зростають. Якщо загалом для України ця тенденція не є різким падінням оцінок (у 2015 році прибічниками членства в НАТО було 47% опитаних («проти» 28%; у 2016 році – «за» – 42% , «проти» – 34%), то в розрізі регіонів ситуація є більш тривожною. У всіх регіонах (за винятком Заходу, де натомість є збільшення кількості тих, хто не визначився) зростає кількість противників членства, особливо суттєво на Сході (2015 рік – 41%, 2016 рік – 68%).
- Суперечливою є динаміка оцінок *«необхідності відновлення відносин з Росією»*. Так, у 2015 році 27% опитаних підтримували необхідність відновлення тісних політичних та економічних зв'язків з Росією. У 2016 році стало очевидним, що, при наявності загалом в Україні суттєвого зниження прибічників *«російського вектору»* (20% проти 27% у 2015 році), на Сході існує тенденція посилення підтримки відновлення відносин з Росією (у 2016 році 47% опитаних поділяють таку позицію проти 35% у 2015). Важливо зазначити, що це єдиний регіон України, де фіксується така позитивна динаміка ставлення до Росії.

1.2. Самооцінка обізнаності населення щодо люстрації (очищення влади).

⁴ Ставлення до добросовісних інформаторів. Аналітичний звіт. (електронний ресурс) –режим доступу http://iahr.com.ua/files/works_docs/120.pdf Корупція в Україні 2015. (Електронний ресурс) – режим доступу http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf

За рік **не відбулось суттєвих змін** самооцінки рівня обізнаності населення щодо процесу очищення влади в Україні, що не відповідає потребам і природі цього процесу, легітимність якого можлива за умови участі і за підтримки населення. В опитуванні 2016 року лише 16% респондентів визнали, що вони володіють достатньою інформацією про процес люстрації (у 2015 році – їх було 18%), а ще 62% (у 2015 році – 62%) - знають, але зовсім мало, тобто мають поверхневе уявлення. Водночас, дещо зросла питома вага тих, хто зовсім нічого не знає про люстрацію: у 2015 році їх було 16% , у 2016 році – 20%.

Як і в дослідженні 2015 року, у 2016 році оцінки обізнаності різняться за деякими характеристиками респондентів, зокрема:

- освітнім та професійним рівнем респондента (чим вони є вищими, тим більше людина обізнана про люстрацію);
- наявністю «близьких», що підпадають під люстрацію: серед таких респондентів достатньо поінформованих 28% серед тих, хто «близьких» немає – 17% (31% проти 18% у 2015 році).
- за географічними регіонами (хоча відмінності не є надто суттєвими) існує проблема на Сході, де рівень обізнаності є критично низьким: 37% опитаних визнають, що вони нічого не знають про люстрацію (у 2015 році – 32%).

Відповіді на запитання, які стосуються знання **окремих аспектів очищення влади**, є неоднозначними, а їх **динаміка не свідчить про підвищення поінформованості населення**.

В масовій свідомості розуміння сутності люстрації стає все менш чітким: у 2015 році половина опитаних (51%) визнавали, що вони в загальному вигляді обізнані у тому, що таке «люстрація (очищення влади)»; у 2016 році таку позицію поділяють лише 40% опитаних (на Сході – 18%, в інших регіонах оцінки суттєво не різняться від загальноукраїнських).

Найбільш суттєвими прогалинами інформованості населення про люстрацію залишаються наступні:

- низький рівень знань про те , які категорії підлягають люстрації (у 2015 році інформованими себе визнавали 32% опитаних; у 2016 – 29%);
- слабка інформованість про наявність спеціального законодавства про очищення влади (обізнані лише 27% опитаних в опитуваннях 2015 та 2016 років);
- необізнаність щодо того, які органи проводять очищення влади (люстраційну перевірку суддів та люстрацію державних службовців): у 2015 році 18% опитаних визнавали себе поінформованими щодо процесу люстраційної перевірки суддів ; у 2016 – 16% ; щодо люстрації державних службовців: у 2015 році 20%, а у 2016 році 19%;
- недостатні знання про конкретні факти очищення влади: у 2015 році поінформованими щодо фактів люстраційної перевірки суддів визнавали себе 16% опитаних; у 2016 – 14% ; щодо фактів люстрації державних службовців: у 2015 році 18%, а у 2016 році 17%.

1.3. Уявлення про сутність та зміст процесу люстрації

Необхідність «очищення влади» є чіткою домінантою масової свідомості в Україні, що загалом не піддається сумніву і є незмінною протягом останніх років у якості передумови успішності будь-яких реформ. В опитуванні 2016 року **78% опитаних «повністю погоджуються» або «скоріше погоджуються» з тим, що «нашій країні необхідне очищення влади» (у 2015 році - 84%).**

У 2015 році регіональні відмінності в даному випадку були не настільки суттєвими (за винятком того, що на Сході та Півдні, дещо більшою була питома вага тих, хто не визначився в цих питаннях або не погоджується з необхідністю люстрації). Натомість, опитування 2016 року дає суттєво іншу картину в регіональному розрізі: найбільш несподіваною є зміна позиції жителів міста Києва, де питома вага тих, хто визнає люстрацію вкрай необхідною, зменшилась з 92% у 2015 році до 65% у 2016 році. Водночас, у Південному регіоні відбулося незначне підвищення прихильників люстрації (Табл.2).

Таблиця 2. Рівень підтримки тези «Нашій країні вкрай необхідна люстрація влади» за регіонами дослідження

(частка відповідей «повністю погоджуюсь» та «скоріше погоджуюсь»), %

	2015 р.	2016 р.
Київ	92	65
Північний	92	83
Західний	93	87
Центральний	87	81
Південний	70	72

Ідея необхідності люстрації часто поділяється навіть тими, хто прямо чи опосередковано може постраждати від процесів люстрації. Так, серед тих, хто особисто, або родичі яких належать (належали в минулому) до категорій, які за формальними підставами підпадають під люстрацію, 82,6% «повністю або скоріше погоджуються» з тим, що країні вкрай необхідна люстрація влади. Однак ця частка дещо скоротилася порівняно з 2015 роком (87,8%).

Якщо порівняти отримані оцінки з рівнем обізнаності про люстрацію (рівнем розуміння цього процесу), то виникає відчуття певної міфологічності масової свідомості, навіть – існування романтичних очікувань від очищення влади. Такі уявлення дуже важко узгоджуються з реальністю. Тому будь-які прорахунки, зволікання чи помилки влади обертаються падінням довіри і до влади, і до процесу люстрації зокрема. Незадоволеність реальним станом очищення влади (проведенням люстрації), яка була зафіксована в опитуванні 2015 року, залишилась незмінною і у 2016 році: 57% опитаних (в обох опитуваннях) незадоволені тим, як в Україні відбувається процес перевірки та люстрації (за критеріями чесності та прозорості); майже 70% - визнають гальмування цих процесів.

Окремі приклади негативної динаміки настроїв, які стають помітними при порівнянні результатів двох опитувань, можуть бути свідченням наростаючого розчарування населення.

Дослідження показує, що в українському суспільстві є **три базові бачення того, як має відбуватись люстрація, співвідношення оцінок яких в масовій свідомості є переважно незмінним (стабільним):**

- Проведення перевірки доброчесності судді чи державного службовця і за її результатами – прийняття рішення про подальшу долю (в опитуванні 2016 року - 44 %, опитуванні 2015 року - 38%);
- Повна заміна всіх державних службовців та суддів (в опитуванні 2016 року - 35%, опитуванні 2015 року - 36%);
- Проведення перевірки доброчесності тих суддів чи державних службовців, щодо яких у громадськості є підозри у вчиненні неправомірних дій (в опитуванні 2016 року - 15%, опитуванні 2015 року - 13%).

Варіант **повної заміни всіх державних службовців та суддів** є найбільш радикальним, частка прихильників якого практично не змінюється. Ця модель очищення влади продовжує залишатись не лише предметом гострої суспільної дискусії, але й досить часто визначає мотивацію реальної поведінки громадськості (вимоги політиків, громадських ініціатив тощо).

Можна виділити декілька особливостей цієї категорії опитаних, порівняно з населенням країни в цілому:

- Як і у 2015 році категорія більше представлена чоловіками (49% проти 45% чоловіків по країні в цілому);
- Опитані цієї категорії краще обізнані, що означає «люстрація» (21% проти 15% - середній рівень обізнаності населення країни в цілому у 2016 році), однак цей показник помітно скоротився порівняно з 2015 роком (31% проти 22% по країні в цілому);
- Прихильники повної заміни всіх державних службовців та суддів більшою мірою не довіряють Президенту України (70% серед зазначеної категорії проти 61% - рівень недовіри серед населення країни в цілому). «Частково довіряють» або «повністю довіряють» Президенту 11% проти 16% по країні в цілому).

Також, опитування 2015 року показало, що прихильники радикальних заходів найбільше були представлені у Північному та Західному регіонах (близько 45% опитаних у кожному регіоні). Однак, у 2016 році ситуація дещо змінилась: на Півночі радикалізм зріс (до 51%), а на Заході – навпаки зменшився (до 35%). Навіть на Сході України питома вага прибічників радикального оновлення зросла на 7 в.п. (до 24%).

У 2016 році порівняно з 2015 роком уявлення про **«склад люстраційного органу»** суттєво не змінилися, хоча можна виділити певні особливості. Не зважаючи на широкий перелік категорій, які в опитувальнику були запропоновані як потенційні учасники такого органу, респонденти чітко визнають високий ступінь довіри лише до двох категорій учасників:

По-перше, це *«представники міжнародної спільноти»* (міжнародні експерти, представники міжнародних організацій). Зафіксовано збільшення ступеню довіри до цієї категорії: 61% респондентів визнають необхідність їх включення до складу «люстраційного органу» (50% в опитуванні 2015).

По-друге, це – *«представники громадськості»*. В опитуванні 2016 року – 56% респондентів визнавали необхідність їх включення до складу «люстраційного органу», однак у 2016 році ця частка складала 66%. Досить складно пояснити цю динаміку. Однак можна припустити, що це пов'язано з певним зниженням впевненості в спроможності громадськості проводити ефективну перевірку посадовців.

Інші категорії (судді, народні депутати, представники опозиційних партій, прокурори, представники Президента, представники Міністерства юстиції) не визнаються «бажаними учасниками» люстраційного органу (у 2016 році - лише від 5 до 12% опитаних хотіли б бачити їх у складі органу). У порівнянні з даними 2015 року, дещо зросли оцінки суддів (з 2% до 5%), прокурорів (з 7% до 12%), народних депутатів (з 6% до 10%).

1.4. Категорії посадовців, які мають бути звільнені у процесі люстрації

У дослідженні було виявлено ставлення населення до **категорій посадовців, які мають підлягати люстрації відповідно до національного законодавства**. Ці результати дають уявлення про те, як в масовій свідомості сприймається мета «очищення влади», тобто вирішення яких суспільних завдань вона має забезпечувати. «Адресність» люстрації тлумачиться **в кількох варіантах**, які фактично відображають диференціацію розуміння населенням ключових цілей люстрації.

Люстрація як «спосіб досягнення соціальної справедливості (боротьби з незаконним збагаченням)». В даному випадку мова йшла про тих посадовців та суддів, які мають ознаки незаконного збагачення (їх активи не відповідають задекларованим доходам). Сама ця категорія розглядається як **пріоритетна «цільова група» для люстрації**. Однак, спостерігається певне ослаблення цієї позиції. В опитуванні 2015 року таку позицію поділяло 81% опитаних (не погоджувались лише 6%); в опитуванні 2016 року - 72% (не погоджуються 11%). Позиція масової свідомості щодо цих завдань люстрації є досить консолідованою, хоча з'являються ознаки регіональних відмінностей.

Люстрація як «інструмент очищення державних інститутів від «людей В.Януковича та їх союзників». При створенні опитувальника було враховано, що ці категорії визначені законодавством і включають: *«керівників та посадових осіб, які сприяли узурпації влади В.Януковичем, та не звільнились за власним бажанням»; «осіб, які приймали участь у переслідуваннях політичних опонентів попередньої влади»; «працівників правоохоронних органів та суддів, які протистояли мирним зібранням під час подій Революції Гідності»; деякі інші категорії*. Результати опитувань 2015 та 2016 років показують, що переконання у необхідності люстрації цих категорій є поширеним і достатньо стабільним (скорочення прибічників такої позиції становить не більше 8 в.п.). Опитування 2016 року показує, що загалом в Україні визнають необхідним звільнення таких категорій від 57% до 64% опитаних (у 2015 році - від 64% до 72%), а не погоджуються з цим - від 14% до 17% (у 2015 році - від 8% до 14%). Водночас, в розрізі регіонів відбувається певне зближення показників, відмінності стають не настільки відчутними, як в опитуванні 2015 року; винятком є Схід, де визнають необхідним звільнення «людей В.Януковича та їх союзників» лише від 24% до 29% опитаних. І ця позиція різко контрастує із загальноукраїнськими показниками.

Люстрація як «інструмент протидії сепаратизму». В даному випадку з'ясовувалось ставлення населення до люстрації (звільнення) осіб, які публічно демонстрували прихильність ідеям сепаратизму. Порівняння результатів опитувань 2015 та 2016 років показує наступні тенденції: а) відбувається помітне «пом'якшення» позиції (у 2015 році прибічниками люстрації цієї категорії

посадовців були 77% опитаних; у 2016 році – 69%); б) зростає поляризація оцінок між Заходом (а також Північчю) і Сходом (в опитуванні 2016 року різниця оцінок становила вже 50%); в) різко зменшується питома вага прихильників такого заходу на Сході (2015 рік – 53%; 2016 рік – 33%).

Люстрація як «умова декомунізації». Ці категорії однозначно визначені законом: особи, які до 1991 року займали відповідні посади в керівних органах КПРС та ВЛКСМ, були штатними та позаштатними працівниками КДБ. В опитуванні 2015 року було встановлено, що ідея необхідності їх звільнення та заборони займати посади в майбутньому знайшла найменшу підтримку серед населення, порівняно з іншими категоріями «претендентів». Так, серед опитаних лише 52% вважали, що потрібно люструвати такі категорії як «комсомольські керівники до 1991 року» та «керівники партійних органів колишнього СРСР». Щодо люстрації «штатних та позаштатних працівників КДБ СРСР до 1991 року», її підтримували 56% респондентів. **В опитуванні 2016 року ці показники залишились практично незмінними** (різниця складає не більше 1-2%), жодних відмінностей не було виявлено і на рівні регіонального розподілу. Це дає підстави для висновку про стабільність стереотипів масової свідомості щодо процесів «декомунізації», які загалом не отримують суттєвого спротиву в настроях населення.

1.5. Уявлення про можливість винятків («застосування амністії») для осіб, які підлягають люстрації

Результати дослідження дають підстави для висновку про те, що для українського суспільства люстрація є інструментом не стільки демократичних реформ, скільки засобом досягнення соціальної справедливості і боротьби з незаконним збагаченням суддів та посадовців. Це було зафіксовано опитуванням 2015 року і знайшло підтвердження в опитуванні 2016 року.

Саме цим, ймовірно за все, обумовлюється «жорсткість і непримиримість» ставлення до осіб, які мають бути звільнені за результатами перевірок:

- Більшість опитаних (у 2016 році – 76%; у 2015 році – 81%) вважають за необхідне відкривати кримінальне провадження щодо таких осіб. Очевидно, люстрація сприймається населенням переважно у якості різновиду процедури покарання;
- Введення позитивної заборони займати відповідні посади у публічному секторі також користується підтримкою більшості населення (у 2016 році – 63%; у 2015 році – 74%);
- Особливо показовим може бути збільшення питомої ваги тих, хто визнає виправданим обмеження права на судовий захист посадовців, що підлягають люстрації: у 2016 році – 23%; у 2015 році – 15%.

Слід відмітити, що, як і у 2015 році, зазначені заходи дещо меншою мірою підтримують респонденти, які особисто, або родичі яких належать (належали в минулому) до категорій, які за формальними підставами підпадають під люстрацію. Також можна прослідкувати залежність між наявністю досвіду звернення до органів влади і правоохоронних органів, та частотою підтримки «жорстких» мір покарання для люстрованих.

В масовій свідомості не набули поширення ідеї **компромісу щодо посадовців, які підлягають звільненню**. За останній рік зменшилась питома вага респондентів,

які, за наявності певних умов (обставин), припускають можливість «амністії» для посадовців, що підлягають звільненню. Так, за результатами опитування 2015 року це визнавали можливим третина опитаних (від 31% до 37%); у 2016 році - від 15% до 32% . Щодо окремих умов (обставин), оцінки мали специфіку:

- Відносно стабільними залишились оцінки щодо учасників бойових дій в АТО: у 2015 році 37% опитаних визнавали можливим збереження посади, у 2016 році – 32%;
- Для викривачів (осіб, що надали інформацію правоохоронним органам і сприяли викриттю корупційних схем) можливість «амністії» в опитуванні 2015 року визнавалась 31% респондентів, у 2016 році – лише 24%;
- Аналогічні результати було зафіксовано і щодо *«унікальних за рівнем освіти, досвіду та кваліфікації спеціалістів»* (опитування 2015 року 31% , 2016 року – 24%).

РОЗДІЛ 2. ЛЮСТРАЦІЯ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ

2.1. Необхідність проведення люстрації суддів та її способи

Результати опитувань 2015 та 2016 років показують, що домінантою громадської думки було і залишається переконання у **необхідності проведення люстрації суддів**. Таку позицію поділяли 85% опитаних у 2016 році і 89% у 2015 році. Досить важко пояснити, що саме визначає таку позицію населення: чи реальне знання ситуації в судовій системі, чи стереотипи масової свідомості, які активно формуються та використовуються політиками та ЗМІ?

Опитування 2015 та 2016 років дають приблизно однаковий показник *«наявності особистого досвіду участі у судових провадженнях»* – відповідно 8% та 9%. Однак серед тих, хто мав досвід участі у судових процесах, питома вага респондентів, які бачать потреби у проведенні люстрації суддів становить 77% проти 85% серед усіх опитаних. У 2015 році відповідний відсоток складав 83% проти 85%. Можна припустити, що така динаміка може пояснюватись певними позитивними змінами в самій судовій системі.

Слід також враховувати, що для більшості населення (опитування 2016 року 64%) на рівні самооцінок характерним є «низький» та «дуже низький рівень» поінформованості про зміст судової реформи. Лише 7% опитаних вважають себе достатньо поінформованими. Зважаючи на те, що безпосередньо в період проведення опитування в суспільстві активно йшло обговорення змін до Конституції щодо судоустрою, можна висловити припущення, що для більшості населення ця проблематика виявилась маргінальною (або ці питання не були важливі для них, або обговорення відбувалось у надто вузькому колі і мало професійний характер).

Спосіб проведення оновлення (люстрації) суддівського корпусу. В українському суспільстві з цього приводу є кілька конкуруючих підходів, співвідношення яких зазнало суттєвих змін при порівнянні результатів 2015 та 2016 років.

Найбільш радикальною є вимога **«повного оновлення суддівського корпусу» (всі судді мають бути звільнені)**, яка в опитуванні 2015 року була домінуючою (49% опитаних віддали перевагу цій моделі). Загалом така радикальна вимога була суттєво вищою щодо суддів, ніж для державних службовців загалом. Опитування 2016 року свідчить про суттєве ослаблення радикальних настроїв: прибічниками «повного оновлення суддівського корпусу» є лише 31% опитаних. Разом із цим, існують регіональні особливості: найбільш поширеним такий підхід є на Півночі (46%) та в Києві (36%); різко зменшилась підтримка такої моделі на Заході (з 58% у 2015 році до 29% у 2016 році) та Сході (з 34% у 2015 році до 17% у 2016 році).

Відповідно до іншого варіанту оновлення суддівського корпусу, **всі судді мають пройти перевірку, за результатами якої буде вирішуватись питання про можливість перебування судді на посаді**. Опитування 2015 року показало стримане ставлення населення до такої моделі: вона отримала підтримку 36% опитаних. У 2016 році ситуація змінилась: саме ця позиція стала домінуючою, отримавши підтримку майже половини опитаних (48%).

В опитуванні було запропоновано визначити ставлення і до іншого гіпотетичного варіанту проведення люстрації – **вибіркова перевірка суддів на підставі підозр чи претензій громадськості**. В опитуванні 2015 року цей варіант підтримували лише 7% опитаних по країні в цілому. Однак у 2016 році рівень підтримки збільшився вдвічі – до 16%. Змінилась і структура підстав, за наявності яких судді мають підлягати люстрації. Як і в 2015 році визнається важливість таких обставин як *«отримання хабарів»*, *«невідповідність задекларованих доходів і наявних статків»*, *«незаконна економічна активність»*. Разом з цим, суттєво зростає питома вага обставин, що стосуються прямих чи опосередкованих зв'язків з політичним режимом В.Януковича (призначення за сприяння його партнерів; родинні чи бізнесові зв'язки, участь у переслідуваннях політичних опонентів тощо).

2.2. Хто має проводити перевірку та люстрацію суддів?

Серед населення, яке підтримує думку про необхідність **перевірки суддів**, існує два бачення інституту (і відповідної процедури) перевірки.

В опитуваннях 2015 та 2016 років **залишилась незмінною** питома вага респондентів, які визнають необхідним проведення перевірки **незалежним органом з обов'язковою участю громадськості**. У 2016 році такому варіанту віддали перевагу 44 % опитаних, у 2015 році – 43%. Тобто, саме такий спосіб визнається населенням як найбільш доцільний і ефективний для досягнення цілей реформування судової системи.

Разом з цим, міцніше підтримка досить неоднозначної ідеї про те, що **люстрацію має проводити безпосередньо громадськість** (наприклад, через громадські люстраційні комісії тощо). У 2016 році такий спосіб люстрації підтримали 32% респондентів, що на 7 в.п. вище, ніж у 2015 році (відповідна частка складала 25%). Ця ідея набуває підтримки навіть в тих регіонах (наприклад, на Сході), де за результатами попереднього опитування її підтримували набагато менше ніж загалом по Україні.

Оскільки така позиція сприймається в судовій системі критично, як загроза незалежності суддів, важливо зазначити основні характеристики цієї категорії респондентів:

- близько 90% з них за останні три роки не мали досвіду спілкування з правоохоронними органами та не були учасниками судового розгляду, однак 31,7% мали досвід звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування (порівняно з 2015 роком - понад 80% за останні три роки такого досвіду не мали);
- близько 22% вказали на те, що знають, як відбувається люстрація суддів, а також яким чином їм, як пересічним громадянам, можна долучитися до процесу очищення влади (у 2015 році – близько 20%).
- найбільше прибічників люстрації громадськістю у мешканців Центрального регіону та м. Києва, в той час як у 2015 році така позиція була більш поширеною серед жителів Північного та Західного регіонів.

В обох опитуваннях (2015 та 2016 років) було зафіксовано, що інші варіанти інституту, який має проводити люстрацію суддів (парламент, органи суддівського самоврядування, прокуратура, Президент, Міністерство юстиції, керівники судів) підтримують в середньому не більше 4% опитаних. Загалом, *ці оцінки корелюють з*

вкрай низьким рівнем суспільної довіри до цих інститутів. Важливим може бути і припущення про те, що в масовій свідомості не отримує підтримки ідея розширення участі суддів у вирішенні питань перевірки та люстрації в судовій системі.

2.3. Підстави та наслідки люстраційних заходів щодо суддів

Для суспільства вкрай важливим є визначеність щодо того, хто із суддів має нести відповідальність за результатами перевірок, тобто на яких підставах виникає відповідальність суддів та якими мають бути її форми. Національне законодавство визначає перелік підстав для проведення перевірки та люстрації. Важливо розуміти, як ці законодавчі положення сприймаються суспільством і чи відбуваються якісь зміни в цих оцінках під впливом реальних процесів люстрації в судовій системі.

Порівняння результатів дослідження у 2015 та у 2016 роках не дають можливості зробити однозначні висновки, оскільки уявлення населення є досить суперечливими, несистемними, базуються на численних міфах ЗМІ та масової свідомості. Разом із цим, варто звернути увагу на наступне.

- Оцінки населенням підстав і ймовірних наслідків (зокрема, видів відповідальності) перевірки суддів є стабільними впродовж останніх двох років, що є підтвердженням **існування певних стійких стереотипів масової свідомості щодо необхідності «жорсткого реагування» на недоброчесність суддів**. Ознаки динаміки показників (при порівнянні результатів 2015 та 2016 років) є лише в окремих питаннях: а) різнонаправлено (по відношенню до різних форм порушень) змінюється питома вага прибічників жорсткого підходу («позбавлення недоторканості та кримінальна відповідальність»); б) менш поширеним стає такий гіпотетичний інструмент відповідальності як «безстрокова заборона обіймання посади судді» – у більшості випадків його питома вага зменшується на 3-5 в.п.
- Було прогнозованим те, що в масовій свідомості незмінно засуджуються такі прояви неналежної поведінки суддів, як «винесення незаконних рішень, що привели до тяжких наслідків» (за кримінальну відповідальність за такі дії виступають 67% опитаних у 2015 році та 57% у 2016 році), «отримання хабарів» (близько 63% у 2015-2016 роках), «незаконна економічна діяльність суддів» (60% - у 2015-2016 роках).
- Поряд із цим, у більшості населення відсутнє чітке уявлення про сутність та зміст передбачених законодавством видів відповідальності суддів. Погляди опитаних надто поляризовані – від неадекватної (надмірної) тяжкості відповідальності до невиправданої толерантності. Наприклад, за «прояви неетичної поведінки суддів» 28% опитаних вважають за необхідне притягнення до кримінальної відповідальності (у 2015 році цей показник становив 19%), а ще 24% (у 2015 році – 29%) - «звільнення з посади назавжди»; водночас в іншій ситуації (дії, якими судді сприяли становленню режиму В.Януковича - незаконна заборона мітингів, переслідування журналістів, громадських активістів тощо), близько третини респондентів висловлюється за кримінальну відповідальність, а досить значна частина (14 - 15% як у 2015 так і у

2016 році) взагалі вважає за можливе обмежитись дисциплінарною відповідальністю.

- Найбільша ступінь «толерантності» в масовій свідомості характерна для політичних та ідеологічних підстав: близько чверті опитаних в обох опитуваннях заперечують можливість люстрації суддів у випадках: *«перебування на посадах в КПРС, ВЛКСМ, КДБ, тощо»*; *«призначення на посаду за сприяння тих, хто був при владі за часів В.Януковича»*; *«належність до кола партнерів, друзів, родичів чи близьких тих, хто був при владі за часів В.Януковича»*. Водночас, щодо зазначених підстав люстрації є й радикальна позиція: близько 20% у 2016 році і 15% у 2015 році висловились за кримінальну відповідальність суддів в таких випадках; від 21% до 27% - за звільнення з посади і безстрокову заборону обіймати посаду судді. Найбільш радикально налаштовані мешканці Західного регіону, а толерантніші - у Східному регіоні. Радикалізм поглядів часто пояснюється відсутністю чіткого розуміння природи кримінальної чи інших видів відповідальності.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

За результатами дослідження громадської думки щодо демократичних змін у політичній та суспільній сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні у 2015 -2016 роках варто звернути увагу на наступні особливості динаміки суспільних настроїв:

- Уявлення населення про «очищення влади» та стан реформування суспільства базується на стійких стереотипах, які мають інерційний характер і досить слабо чи уповільнено реагують на дії влади та політичних еліт за останній рік.
- В сучасній Україні необхідність «очищення влади» залишається чіткою домінантою масової свідомості, що підтверджують обидва опитування (2015 та 2016 років). Люстрація розглядається у якості важливої умови успішності реформ.
- Базовою позицією для настроїв населення залишається схвильованість як долею країни, так і власною долею. В оцінках *рейтингу основних загроз* для розвитку суспільства (опитування 2016 року) акцентується увага на тому що, **найсуттєвіша загроза** - *«стан українського правлячого політичного класу» («корупція вищих ешелонів влади»; «відсутність політичної волі щодо проведення реформ»; «відсутність консенсусу політичних еліт щодо шляхів розвитку країни»).*
- Рівень довіри до публічних інститутів залишається низьким. Позитивні зміни є фрагментарними (фіксується «кредит довіри» до нової поліції та слабка позитивна динаміка настроїв щодо суду та прокуратури, що відображає скоріше очікування від реформ, ніж реальність). Водночас, зменшується довіра до Президента України.
- Порівняння результатів опитувань 2015 та 2016 років показує, що в **суспільних очікуваннях населення** не відбулось суттєвих змін - домінує *«негативна стабільність зневіри та розчарувань»*. Зростає розчарування як у спроможності влади проводити суспільні реформи, так і у реальності стану реформування (найбільше – щодо судової реформи).
- Громадська думка в питаннях очищення влади поступово втрачає надмірний радикалізм 2014-2015 років. Однак, конструктивність, прагматизм і зваженість підходу формуються надто повільно, що пояснюється, зокрема, і відсутністю чітких і системних знань про сутність і зміст очищення влади, факти і практику діяльності державних та недержавних органів в цій сфері.
- Стан інформованості населення щодо очищення (люстрації) влади є вкрай низьким. Знання є фрагментарними та поверховими; в оцінках переважають стереотипи, створені ЗМІ та політиками. Суттєвих змін рівня інформованості за останній рік не було зафіксовано, хоча для деяких категорій фіксується зниження рівня інформованості і взагалі зацікавленості в цих питаннях.
- Не зазнає змін і домінуюче уявлення населення про люстрацію переважно як інструмент відновлення соціальної справедливості та протидії незаконному збагаченню посадовців та суддів. Завдання демократизації та «декомунізації» мають суттєво менше значення.

- Опитування 2016 року не дає підстав для висновку про суттєве підвищення антикорупційного потенціалу населення. Процеси є неоднозначними: з одного боку, фіксується досить помітне збільшення осіб, готових повідомляти про корупційні ситуації, а також зменшується рівень неприйняття поведінки «викривачів» (успадкований з радянських часів і укорінений в кримінальній субкультурі стереотип «засудження стукачів», хоча і надто повільно, але втрачає свою поширеність); з іншого боку, складно формується «нульова толерантність до корупції»: економічно та соціально активне населення частіше є толерантним до корупції (знаходить певні виправдання для неї).
- Реальність процесів люстрації викликає розчарування та зневіру у можливості досягнення задекларованих цілей. Позитивна динаміка є лише фрагментарною. Єдиним чітким показником - є підвищення довіри до реформованої поліції.
- В питаннях проведення очищення влади питома вага радикальної позиції («повна заміна посадовців та суддів») є незмінною, хоча така позиція вже не є домінуючою. Існування такого досить суттєвого (майже третина населення) потенціалу радикалізму є певним ризиком для реформ (особливо відчутним це може бути у реформуванні судової системи).
- Регіональні відмінності громадської думки щодо ключових тем опитування зберігаються, а за деякими – суттєво посилюються. Найбільш помітним є зміцнення «особливої позиції» Сходу. Найбільше – в уявленнях про геополітичний вектор розвитку України, де фіксується достатньо суттєве збільшення противників членства в НАТО та прибічників ідеї «відновлення відносин з Росією» (що не узгоджується з загальноукраїнською тенденцією «розчарування Росією»).

Результати дослідження можуть розглядатись як підтвердження важливості якості законодавчого регулювання процесів очищення влади та необхідності посилення гарантій залучення громадянського суспільства. Останнім часом в Україні пропонуються різні варіанти уточнення чи вдосконалення законодавчої бази очищення влади, оцінка доцільності яких має враховувати і тенденції масової свідомості.

Зокрема, доцільно звернути увагу на наступне:

- Є підстави для висновку про поширеність уявлень населення щодо певного «вичерпання» завдань «декомунізації влади», яка визнається більшістю населення необхідною передумовою реформ. Однак, суспільство вже не зацікавлене в поглибленні цієї теми, що була більш актуальною у 2014 році. Масова свідомість не надає повної чи абсолютної підтримки заходам люстрації на підставі лише факту належності особи до керівних органів КПРС, ВЛКСМ чи співпраці з КДБ («декомунізація»). Внесення змін до відповідних законодавчих положень може стосуватись переважно усунення певних технічних недоліків.
- Опитування 2015 та 2016 років показують, що передчасною є теза про «завершеність очищення влади від «людей режиму В.Януковича», яка існує в сучасному українському політичному дискурсі. В масовій свідомості це завдання залишається одним з пріоритетів. Очевидно,

законодавство потребує більш повного врахування та нейтралізації існуючих чи потенційних механізмів уникнення посадовцями і суддями люстрації. Це досить складні і конкретні політико-правові питання, щодо яких цінність суджень населення є дуже відносною, однак важливою є загальна спрямованість громадської думки, де все ще домінує ідея «необхідності нових людей».

- Існує стійке уявлення про неефективність проведення люстрації як «самоочищення влади» (наприклад, люстрація суддів в межах внутрішніх процедур судової влади); дещо зростає схильність до ідеї «безпосередньої громадської люстрації». Однак, нормативне врегулювання такої громадської люстрації (тобто легалізація фактично існуючих форм включно з найбільш радикальними) може мати негативні наслідки. В законодавстві слід передбачити більш реалістичні та гнучкі форми взаємодії держави та громадськості в рамках процедури, що відповідає очікуванням щодо незалежності органів перевірки та люстрації. Такі форми мають унеможливити імітацію залучення громадськості, існування «*фіктивної громадськості*» та закритість процесів люстрації. З іншого боку, варто звернути увагу на зміцнення прихильного ставлення населення до більш повного залучення «міжнародної спільноти» (міжнародних експертів, представників міжнародних організацій) до участі в люстраційних (чи загалом - контрольних) інститутах.
- Опитування 2015 та 2016 років показують, що на законодавчому рівні, а також в діяльності правозастосовчих органів та політичних органів варто більш чітко розмежувати власне завдання «люстрації» (як відновлення демократичних засад державного управління через «декомунізацію» та «усунення від влади людей В.Януковича») та очищення влади від осіб, чії дії мають ознаки злочину (перш за все, «незаконне збагачення» та інші види корупційних правопорушень); ця обставина має бути врахована при уточненні положень щодо застосування відповідних положень чинного законодавства; фактично мова йде про підвищення ефективності антикорупційних інструментів в діяльності НАБУ та НАЗК. Особливо актуальним це стає в рамках започаткованої судової реформи, де перевірка доброчесності суддів на основі чітких критеріїв, прозорих процедур та невідворотності відповідальності буде оцінюватись в масовій свідомості передусім як інструмент «очищення судової влади».
- В масовій свідомості залишається незмінним стереотип «непримиримості» до осіб, які підлягають люстрації. Новою тенденцією є збільшення прибічників «жорстких заходів» серед тих, хто, мав досвід контактів з відповідними публічними органами. Однак така «непримиримість» не завжди є виправданою. Наприклад, законодавчо мають бути передбачені додаткові умови, що мають бути враховані як «пом'якшуючі обставини» при вирішенні питання про усунення з посади; зокрема, це може бути передбачено для «викривачів», яким надаються спеціальні гарантії антикорупційним законодавством, або ж за певних умов - для учасників бойових дій в зоні АТО.

Отримані дані можуть також бути свідченням недостатньої ефективності інформаційно-освітніх та роз'яснювальних заходів державних та недержавних

органів. Неурядові організації та ЗМІ мають відігравати більш активну роль у інформуванні населення щодо цілей, завдань та практики проведення люстрації.

Пріоритетними складовими інформаційно-освітніх та роз'яснювальних заходів для населення мають бути:

- Налагодження конструктивної взаємодії державних органів та інститутів громадянського суспільства (НУО та ЗМІ), що має сприяти не лише заповненню прогалин інформованості населення про процеси люстрації, але й надавати громадську оцінку діям держави в цій сфері.
- Ініціювання широкого громадського обговорення законодавчих пропозицій щодо заходів, які будуть сприйматись як складові процесу очищення влади. Особливо гостро це завдання стоїть у контексті імплементації судової реформи. Дані дослідження показують, що інформаційне забезпечення судової реформи має суттєві недоліки, що можуть стати причиною неадекватного розуміння населенням її суті, поточних та стратегічних результатів та наслідків.
- Врахування регіональних відмінностей: мають бути розроблені та реалізовані *спеціальні інформаційні кампанії*, орієнтовані на мешканців певних регіонів. Найбільш критичною ситуація є на Сході, де посилюються не лише негативні оцінки реформ, але й проросійські настрої.
- В інформаційних заходах доцільно більш чітко відображати зв'язок процесу люстрації з реформами у суспільстві. Мета люстрації – не «помста певним політикам чи політичним елітам», а очищення владних інститутів від таких представників минулого, які є загрозою для майбутнього, загрозою для демократії.
- Загальною проблемою для громадянського суспільства України є відсутність чіткого та системного уявлення про процедури люстрації у значної частини населення. Оскільки результати повторного дослідження 2016 року свідчать про відсутність позитивних змін, важливим стає використання «простих інформаційних заходів»: поширення інформації про *законодавство про люстрацію; про органи, що проводять люстрацію; категорії, які підлягають перевірці та люстрації; про підстави та процедури проведення перевірки*. Необхідно поширювати інформаційні матеріали про зміст процедур перевірки та люстрації (інформаційні буклети, роз'яснення та коментарі тощо) в простій та доступній для сприйняття формі.
- Для значної частини населення люстраційні механізми (зокрема і «пряма громадська люстрація») сприймаються як єдиний можливий інструмент реагування на неналежну поведінку суддів. Тому доцільно проводити інформаційні заходи для ознайомлення населення з існуючими правовими механізмами. Наприклад, потребують роз'яснення підстави та процедури дисциплінарної відповідальності суддів, які фактично невідомі більшості населення.
- Досить важливим є поширення матеріалів про основні результати та проблеми люстрації (інформація про діяльність органів, що залучені до цього процесу; факти проведення перевірок та їх наслідки; статистика щодо реалізації положень люстраційного законодавства; тощо) на місцевому рівні (дані по регіонах України, районах, містах). Також достатньо ефективним може бути поширення цієї інформації безпосередньо в державних установах, судах тощо, а також на веб-сайтах відповідних органів.

- Слід враховувати специфіку ставлення до люстрації окремих соціальних груп, зокрема, популярність ідеї про люстрацію як спосіб відновлення соціальної справедливості та протидії незаконному збагаченню. Потребує роз'яснення значення люстрації як інструменту декомунізації та демократичного оновлення. Особливий акцент слід зробити на тому, що люстрація виконує різні функції, а відновлення справедливості та боротьба з незаконним збагаченням посадовців та суддів – це лише одна з них. Ця тема є важливою для категорій населення, що належать до «малозабезпечених». Саме вона суттєво посилює соціальну поляризацію та напругу в суспільстві.
- В інформаційному просторі має бути чітко реалізовано принципи органічної єдності антикорупційної політики та інструментів очищення влади.
- Залишається актуальною проблема радикалізму поглядів на люстрацію, схильність до міфологізації цього інструменту. Інформаційні кампанії мають базуватись на реалістичному підході, що має руйнувати спрощені уявлення про можливість простої заміни *«поганих на хороших суддів та посадовців»*.